

Tomasz Stempowski, Konrad Ślusarski

Zasób fotograficzny Instytutu Pamięci Narodowej i jego cechy specyficzne

---

Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej 2, 159-194

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tomasz Stempowski, Konrad Ślusarski

ZASÓB FOTOGRAFICZNY INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ I JEGO CECHY SPECYFICZNE*

Zasób fotografii Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu nie doczekał się dotychczas syntetycznego omówienia¹. Celem niniejszego artykułu będzie wypełnienie tej luki chociażby w części. Po przedstawieniu genezy zasobu archiwalnego Instytutu i oszacowaniu liczby znajdujących się w nim fotografii zostaną zaprezentowane najbardziej typowe rodzaje zdjęć, wyodrębnione ze względu na tematykę, cechy formalne oraz specyfikę powstania. Omówione zostaną także cechy charakterystyczne zbiorów fotograficznych zgromadzonych w IPN i ich wpływ na sposób digitalizacji oraz opracowania fotografii. Nie poruszono natomiast zagadnień związanych z opracowaniem zasobu zdjęciowego, które były już tematem literatury przedmiotu². Przedstawione dane będą dotyczyć zasobu wszystkich oddziałów IPN, jednak bardziej szczegółowo omówione zostaną zbiory fotograficzne Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Warszawie.

Przed przystąpieniem do dalszych rozważań konieczne będzie zdefiniowanie podstawowych pojęć. Jest to o tyle istotne, że w odniesieniu do zasobu archiwalnego IPN panuje pewien nieład terminologiczny³. Spowodowany jest on z jednej strony odmiennością archiwaliów Instytutu od zasobów innych archiwów, z drugiej zaś trybem przejmowania materiałów

* Artykuł jest rozbudowaną wersją referatu wygłoszonego podczas konferencji „Fotografia w nowoczesnym archiwum”, która odbyła się w Warszawie 27 X 2008 r. Jej pomysłodawcą i jednym z organizatorów był dr hab. Jacek Sawicki z IPN w Warszawie.

¹ L. Smółka, *Dokumentacja fotograficzna w zbiorach archiwum IPN we Wrocławiu*, referat wygłoszony na „Ogólnopolskiej Konferencji Archiwalnej w Szklarskiej Porębie”, 17–19 XI 2004 r., <http://www1.ipn.gov.pl/portal/pl/43/486/>, 4 IX 2008 r. Warto też wymienić wydawnictwa albumowe oparte na zasobach IPN: S. Jankowiak, P. Machcewicz, A. Rogulska, *Zranione miasto. Poznań w czerwcu 1956 roku*, Poznań–Warszawa 2003; K. Lesiakowski, P. Perzyna, T. Toborek, *Jarocin w obiektywie bezpieki*, Warszawa 2004; *Zagłada Żydów na Rzeszowszczyźnie. Album pamięci*, oprac. E. Rączy, I. Witowicz, Rzeszów–Warszawa 2004; *Czerwiec 1976. Radom, Ursus, Płock*, oprac. P. Sasanka i S. Stępień, Warszawa 2006; *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczyk, Warszawa 2006; *Rozwiązanie kwestii żydowskiej w Dystrykcie Galicja*, oprac. A. Żbikowski, Warszawa 2001 oraz wystawy organizowane przez Biuro Edukacji Publicznej i towarzyszące im wydawnictwa. Zob. *Katalog wystaw*, red. A. Piekarska, M. Strasz, Warszawa 2007.

² Zob. H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 153–161; I. Mamczak-Gadkowska, *Opracowywanie fotografii [w:] Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 2004, s. 203–207; H. Karczowa, *Rozwój form kancelaryjnych i współczesne rodzaje dokumentów archiwalnych. Dokumentacja wizualna i audialna (fotografie, filmy, nagrania)*, Toruń 1979; *eadem*, *Z problemów oceny i archiwizacji materiałów fotograficznych*, „Archeion” 1978, t. 66, s. 89–103.

³ P. Perzyna, *Problem uporządkowania terminologii archiwalnej w działalności Instytutu Pamięci Narodowej [w:] W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź–Toruń 2006, s. 29–44.

w początkowym okresie działalności IPN. Napływały one bowiem w dużej ilości, były nieopracowane i posiadały często maksymalnie uproszczone środki ewidencyjne⁴. W rezultacie zasób Instytutu do dziś jest w fazie porządkowania. W tej sytuacji podstawową jednostką organizacji archiwaliów stanowi w praktyce nie zespół lub zbiór, lecz spis zdawczo-odbiorczy i poszczególne jego jednostki. Uściślenia wymagają też terminy odnoszące się do samej dokumentacji fotograficznej. Zastosowana przez nas terminologia oparta jest na rozwiązaniach przyjętych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych⁵, zmodyfikowanych w ten sposób, żeby uwzględniały doświadczenia archiwistów IPN i odpowiadały specyfice materiałów zgromadzonych w archiwum tej instytucji.

Fotografia – każdy rodzaj zapisu obrazu na powierzchni światłoczułej, bez względu na technikę wykonania, z wyłączeniem kopii zabezpieczających inne materiały archiwalne. Fotografiami w tym rozumieniu nie są więc mikrofiszki, mikrofilmy i odbitki dokumentacji pisanej na papierze światłoczułym. Nie uznajemy też za fotografie fotomechanicznych reprodukcji zdjęć zamieszczanych w różnego rodzaju wydawnictwach.

Obraz fotograficzny – przedstawienie zapisane na fotografii lub jej fotomechanicznej reprodukcji w oderwaniu od jego materialnego nośnika. Ten sam obraz może pojawiać się na wielu różnych nośnikach.

Nośnik obrazu – materialna forma zapisu fotograficznego lub rodzaj pliku komputerowego zawierającego taki zapis.

Album fotograficzny – świadomie skomponowana całość składająca się z kart, na których umieszczono jeden lub kilka obrazów fotograficznych. Zdjęciom mogą, ale nie muszą, towarzyszyć inne elementy graficzne i napisy. Elementem scalającym fotografie umieszczone w albumie jest decyzja jego twórcy, który ułożył je w porządku chronologicznym lub logicznym.

Zasób fotografii IPN – KŚZpNP – wszystkie fotografie znajdujące się w zasobie archiwalnym IPN, tzn. zdjęcia z wyodrębnionych zbiorów fotograficznych, fotografie wchodzące w skład dokumentacji aktowej oraz zdjęcia będące elementem kartotek ewidencyjnych.

Cyfrowy zbiór fotograficzny IPN – KŚZpNP – zbiór wszystkich zdigitalizowanych obrazów fotograficznych.

Instytut powołano Ustawą z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2007 r. Nr 63, poz. 424 z późn. zm.). Na jej mocy do zasobu Instytutu trafiły dokumenty organów bezpieczeństwa państwa, wytworzone oraz gromadzone od 22 lipca 1944 r. do 31 lipca 1990 r.⁶ Ogółem

⁴ J. Kuligowski, *Gromadzenie zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *W kregu „teczek”...*, s. 17–28.

⁵ Por. Wskazówki metodyczne dotyczące zasad opracowania fotografii w archiwach państwowych. Załącznik do Decyzji nr 8 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z dnia 24 IV 2006 r., <http://www.archiwa.gov.pl/?CIDA=62>, 4 IX 2008 r.

⁶ Zgodnie z art. 5 ust. 1 ustawy o IPN organami bezpieczeństwa państwa są: 1. Resort Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego; 2. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego; 3. Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego; 4. Jednostki organizacyjne podległe organom, o których mowa w pkt 1–3, a w szczególności jednostki Milicji Obywatelskiej w okresie do 14 XII 1954 r.; 5. Instytucje centralne Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz podległe im jednostki terenowe w wojewódzkich, powiatowych i równorzędnych komendach Milicji Obywatelskiej oraz w wojewódzkich, rejonowych i równorzędnych urzędach spraw wewnętrznych; 6. Akademia Spraw Wewnętrznych; 7. Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza; 8. Zarząd Główny Służby Wewnętrznej jednostek wojskowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz podległe mu komórki; 9. Informacja Wojskowa; 10. Wojskowa Służba Wewnętrzna; 11. Zarząd II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego; 12. Inne służby Sił Zbrojnych prowadzące działania

do 31 lipca 2008 r. Instytut przejął 86 450 mb. akt. Określenie, jaką część zasobu stanowią fotografie, nie jest jednak proste.

W materiałach archiwalnych zgromadzonych w IPN wydzielone zespoły i zbiory fotografii stanowią niewielką część, a brak odpowiednich pomocy ewidencyjnych utrudnia dostarczenie do jednostek archiwalnych, w których znajdują się zdjęcia. Dlatego wielkość zasobu fotograficznego IPN można jedynie szacować po wcześniejszym dobraniu metod liczenia, odpowiednich dla poszczególnych rodzajów archiwaliów.

W Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Warszawie obliczenia przeprowadzono według następującej metody. W pierwszej kolejności wyodrębniono zespoły, zbiory i spisy złożone w całości z fotografii. Następnie te, w których fotografie pojawiają się regularnie, z dającą się określić częstotliwością, wreszcie te, w których zdjęcia na pewno są, ale określenie, jak często i w jakiej ilości w nich występują, jest niemożliwe. Dla każdej z grup wybrano metodę szacowania uwzględniającą specyfikę poszczególnych rodzajów dokumentów. Dla uzyskania przejrzystości fotografie policzono bez uwzględnienia dubletów. Po zsumowaniu danych uzyskano liczbę fotografii w zasobie. Należy pamiętać, że jest ona wartością przybliżoną i daje pojęcie jedynie o rzędzie wielkości, z którym mamy do czynienia.

Najlepiej poznany i w pewnej mierze zewidencjonowany jest zbiór fotografii po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Można go szacować na ok. 170 tys. zdjęć⁷. Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (od 1949 r. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce) została utworzona w 1945 r. w celu zbierania i analizowania materiałów, dotyczących zbrodni niemieckich popełnionych w latach 1939–1945 w Polsce oraz poza jej granicami w stosunku do obywateli polskich lub osób narodowości polskiej oraz w stosunku do cudzoziemców, którzy w tym czasie przebywali w Polsce⁸. W 1984 r. Sejm PRL nadał Głównej Komisji status Instytutu Pamięci Narodowej, co wiązało się ze zmianą nazwy na: Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytut Pamięci Narodowej. Do zadań Głównej Komisji ustawodawca zaliczył działalność śledczą, archiwalną i naukowo-badawczą w zakresie zbrodni hitlerowskich⁹. W 1991 r. w związku z rozszerzeniem zakresu działania Komisji o zbrodnie popełnione

---

operacyjno-rozpoznawcze lub dochodzeniowo-śledcze, w tym w rodzajach broni oraz w okręgach wojskowych; 13. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk wraz z wojewódzkimi i miejskimi urzędami kontroli prasy, publikacji i widowisk oraz Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk wraz z okręgowymi urzędami; 14. Urząd do spraw Wyznań oraz terenowe organy administracji państwowej o właściwości szczególnej do spraw wyznań stopnia wojewódzkiego. Do organów bezpieczeństwa państwa, w rozumieniu ustawy, należą także organy i instytucje cywilne i wojskowe państw obcych o zadaniach podobnych do zadań organów, o których mowa wyżej. Przy czym w odniesieniu do tego samego katalogu, występującego w art. 2 Ustawy z dnia 18 X 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Dz.U. Nr 63, poz. 425 z późn. zm.), Trybunał Konstytucyjny w wyroku K 2/07 z dnia 11 V 2007 r. uznał za niekonstytucyjne jego rozszerzenie o organy wymienione w pkt. 13 i 14.

⁷ I. Gass, *Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytutu Pamięci Narodowej*, „Fotografia” 1988, nr 3/4, s. 54–57; *eadem*, *Gdańsk w fotografii, 1939–1945, w zbiorach archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, „Archiwista Polski” 1996, nr 4, s. 84–86; *eadem*, *Judaica w Zbiorze Fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej*, „Archiwista Polski” 1997, nr 4, s. 77–80.

⁸ Art. 3 Dekretu z dnia 10 XI 1945 r. o Głównej Komisji i Okręgowych Komisjach Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (Dz.U. z 1945 r., Nr 51, poz. 293).

⁹ Art. 2 Ustawy z dnia 6 IV 1984 r. o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej (Dz.U. z 1984 r., Nr 21, poz. 98).

w latach wojny na terenach włączonych po 1944 r. do Związku Radzieckiego oraz wszelkie przestępstwa popełnione na obywatelach polskich i osobach narodowości polskiej niezależnie od narodowości sprawców, nastąpiła kolejna zmiana nazwy na Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej¹⁰. Kres działalności Głównej Komisji położyło powołanie do życia w 1999 r. Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, który rozpoczął swoją działalność dopiero kilkanaście miesięcy później. W myśl ustawy o IPN materiały archiwalne zgromadzone w Archiwum Głównej Komisji weszły w skład zasobu archiwalnego Instytutu¹¹.

Trzeba w tym miejscu wspomnieć, że przed powstaniem IPN materiały fotograficzne, filmowe, dźwiękowe i mikrofilmy gromadzono w Oddziale Dokumentacji Mechanicznej Archiwum Głównej Komisji. Do szczegółowych zadań tej komórki organizacyjnej należało:

1. Gromadzenie, opracowywanie i prowadzenie ewidencji zasobu dokumentacji mechanicznej: fotokopii, mikrofilmów, filmów i innych podobnych,
2. Prowadzenie kwerend w zasobie własnym,
3. Realizacja wymiany mikrofilmów z archiwami zagranicznymi¹².

Zbiory fotograficzne gromadzono przez cały okres istnienia Głównej Komisji¹³. Można je podzielić na dwie zasadnicze grupy: fotografie luźne i albumy. Zdecydowaną większość zbioru stanowią fotografie luźne, na których jest ok. 70 tys. obrazów. Zasady opracowywania i ewidencjonowania, zastosowane w latach sześćdziesiątych, tylko częściowo były zgodne z obowiązującymi wówczas przepisami oraz praktyką archiwalną¹⁴. Fotografiom nadawano sygnaturę ciągłą, zaczynając od 1, zgodnie z kolejnością wprowadzania do ewidencji w księgach inwentarzowych. Jeden numer przyznawano z reguły jednemu zdjęciu, które traktowano indywidualnie, nie stosując się do zasady wyodrębniania tematów szczególnych i porządkowania zdjęć w obrębie danego zagadnienia, według zasad chronologicznych, i logicznych. Do końca 1999 r. w księgach inwentarzowych zarejestrowano 67 957 pozycji¹⁵. Samych obrazów jest o wiele więcej, gdyż na skutek licznych niekonsekwencji w nadawaniu sygnatur część z nich się dubluje: pod jednym numerem rejestrowano kilka ujęć tego samego obiektu lub wydarzenia (dodając do sygnatury kolejne litery), czasem nadawano ten sam numer dwóm różnym zdjęciom o odmiennej tematyce. Jednocześnie różne numery nadawano odbitkom tego samego zdjęcia. Jaskrawym przykładem niekonsekwencji może być podejście do zdjęć sygnalitycznych. W pewnych sytuacjach każde ujęcie

¹⁰ Art. 1 pkt 4 Ustawy z dnia 4 IV 1991 r. o zmianie ustawy o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej (Dz.U. z 1991 r., Nr 45, poz.195).

¹¹ Art. 68 Ustawy z dnia 18 XII 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2007 r., Nr 63, poz. 424 z późn. zm.).

¹² Zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 28 IV 1993 r. w sprawie nadania Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutowi Pamięci Narodowej regulaminu organizacyjnego (Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości z 1993 r., nr 3, poz. 12).

¹³ Brak dat przy pierwszych sygnaturach w księgach ewidencyjnych uniemożliwia ustalenie daty rozpoczęcia ewidencjonowania zasobu. W pierwszych tomach ksiąg inwentarzowych nie odnotowywano dat wpływu i informacji o pochodzeniu zdjęć. Tom XV (sygn. 15338-16533) założono 17 V 1967 r., od następnego tomu podawano dokładną datę skatalogowania zdjęcia. Na odwrocie części fotografii znajdują się pieczętki Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce z pierwotną sygnaturą nadaną prawdopodobnie w tej instytucji.

¹⁴ Zasady te regulowało Zarządzenie nr 17 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z dnia 30 VI 1969 r. w sprawie archiwalnego opracowania fotografii.

¹⁵ Ewidencjonowanie zasobu i nadawanie nowych sygnatur trwało jeszcze w Instytucie Pamięci Narodowej, a ostatnią pozycję (68015) dodano w księdze inwentarzowej 6 XII 2005 r. W związku z postępującą digitalizacją wspomnianego zbioru zostanie zmieniona jego struktura, a każdy obraz dostanie nową sygnaturę.

dostawało osobny numer, innym razem całe potrójne zdjęcie otrzymywało jeden numer dzielony potem przy użyciu liter. Podobnie postępowano ze stykówkami, które najczęściej cięto na poszczególne klatki lub ujęcia, nadając kolejnym kadrom ten sam numer łamany przez literę. Wszystkie te niekonsekwencje były najprawdopodobniej wynikiem zróżnicowanego podejścia archiwistów do ewidencjonowanych zbiorów.

W większości przypadków negatyw, kolejne odbitki i dublety rejestrowano pod jedną sygnaturą. W przypadku zdjęć, do których nie posiadano pierwotnego negatywu, w zbiorze umieszczano negatyw fotokopii. Zbiory negatywów i odbitek pozytywowych przechowywano oddzielnie.

Proces ewidencjonowania i opracowania nabytków przez pracowników Archiwum Głównej Komisji nie został nigdy ukończony. Część tych materiałów wstępnie zewidencjonowano przy okazji skontrum w 2007 r. Pozostałe, zajmujące cztery metry bieżące, wciąż są niezewidencjonowane. W tej grupie znajdują się odbitki zdjęć sygnalitycznych niemieckiej Centrali Przesiedleńczej (ok. 38 tys.), nieliczne zdjęcia oryginalne o bardzo zróżnicowanej tematyce oraz reprodukcje fotografii, zamówione, ale nieodebrane przez wnioskodawców.

Obecnie Instytut udostępnia uporządkowany i opracowany jeszcze przez dawną GKBZpNP zbiór blisko 57 tys. odbitek, które zgromadzono w 118 skrzynkach. Zdjęcia są umieszczone na kartach zabezpieczających i ułożone tematycznie według podziału opracowanego jeszcze przed utworzeniem IPN (fot. 1).

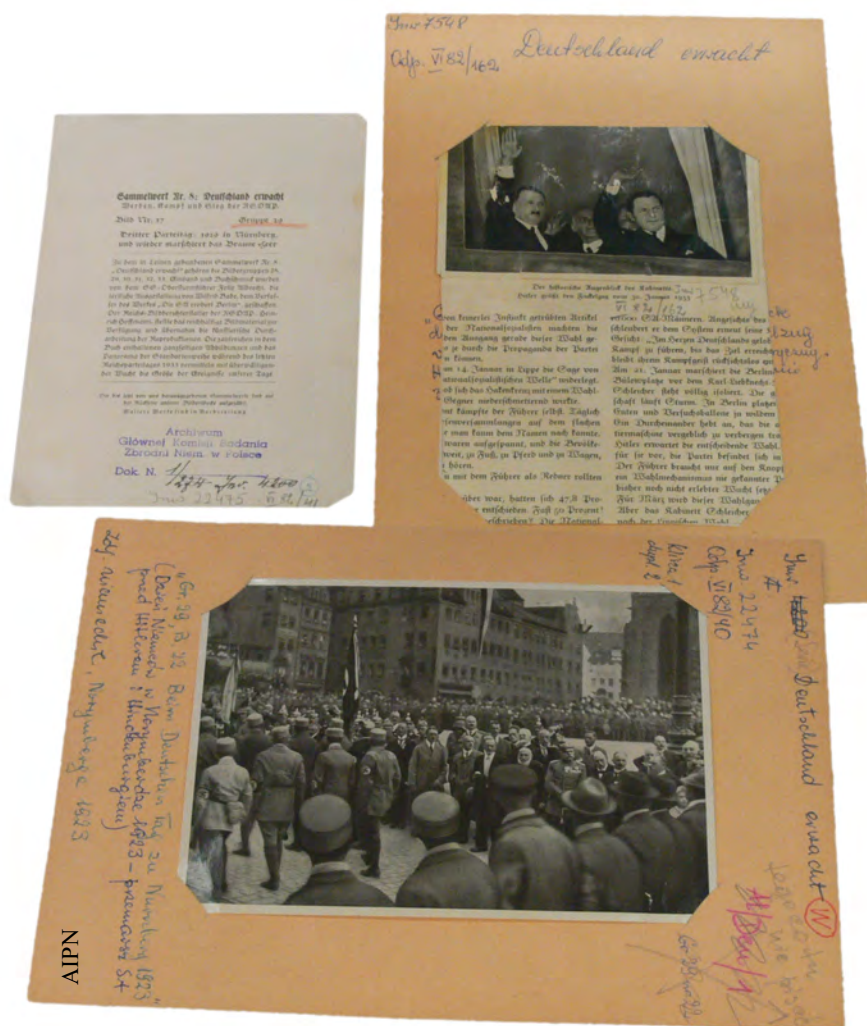

Fot. 1. Zdjęcia w kartach zabezpieczających ze zbioru GKBZpNP

Zagadnienia mają charakter bardzo ogólny, np. obozy koncentracyjne, fotografie zbrodniarzy, działania wojenne, okupacja, ekshumacje. W obrębie tych tematów wprowadzono podział terytorialny. W ramach tak wydzielonych podgrup, zdjęcia dotyczące jednego wydarzenia są rozproszone wśród innych fotografii. Przykładowo zdjęcia, przedstawiające obronę Poczty Polskiej w Gdańsku w 1939 r., są przemieszane z innymi fotografiami prezentującymi wydarzenia w Gdańsku z okresu kampanii wrześniowej.

Wśród fotografii luźnych można wyróżnić następujące grupy wyodrębnione ze względu na pochodzenie i sposób wykonania odbitek:

- zdjęcia oryginalne zrobione przez Niemców, przejęte w trakcie bieżącej działalności Głównej Komisji;
- zdjęcia oryginalne lub ich kopie, przekazane przez instytucje i osoby prywatne w związku z bieżącą działalnością śledczą Głównej Komisji i apelami pojawiającymi się w środkach masowego przekazu (czasem zatrzymywano oryginały, innym razem pozostawiano reprodukcje, a oryginały odsyłano właścicielom);
- kopie zdjęć z akt procesowych zbrodniarzy hitlerowskich (m.in. Ericha Kocha, Rudolfa Hössa, Arthura Greisera i in.), akt śledztw prowadzonych przez Główną Komisję i albumów znajdujących się w zbiorze albumów;
- kopie zdjęć przekazanych przez inne instytucje (np. materiały otrzymane z Muzeum w Oświęcimiu, Muzeum na Majdanku, Państwowego Muzeum Stutthof, Muzeum Fotografii w Krakowie, agencji prasowych);
- odbitki pozytywowe z klisz filmowych (m.in. z filmów znajdujących się w zbiorach Wytwórni Filmów Dokumentalnych, z kronik radzieckich z wyzwolonego Oświęcimia);
- fotokopie (a nawet odbitki ksero) zdjęć z publikacji, czasopism i książek, reprodukowanych w celu wykorzystania w działalności wydawniczej, wystawowej lub badawczej (fot. 2);

Fot. 2. Przykłady fotografii zaczerpniętych z publikacji

– zdjęcia portretowe Niemców (osób cywilnych, funkcjonariuszy służb mundurowych i członków formacji wojskowych), zrobione bądź oddane do wywołania w czasie okupacji w zakładach fotograficznych (m.in. 11 tys. zdjęć wykonanych w zakładzie Bielec w Krakowie, ponad 1 100 z krakowskiej firmy Ruś, 1 087 z krakowskiej firmy Gols, 1 077 z Sosnowca), które nie zostały odebrane i trafiły do Głównej Komisji¹⁶ (fot. 3).

Fot. 3. Zdjęcia portretowe z zakładów fotograficznych

W trakcie gromadzenia zdjęć oryginały i kopie traktowano równorzędnie. Wielokrotnie powielano zdjęcia, co utrudnia dotarcie do pierwowzoru i doprowadza do nagromadzenia licznych kolejnych odbitek i fotokopii, których jakość jest słabsza od oryginałów, zaś wartość niewielka. W przyszłości, w związku z rozpoczętą digitalizacją, pojawi się możliwość wybrakowania zbędnych duplikatów, kopii zabezpieczających i fotokopii, zwłaszcza gdy w zbiorach znajduje się fotografia oryginalna. Docelowo powinny zostać zachowane jedynie oryginały, a w przypadku ich braku – pierwotne kopie.

Osobny zbiór stanowią albumy – liczy on 155 pozycji. Można wyróżnić w nim kilka grup. Pierwszą tworzy czterdzieści niemieckich albumów składających się z oryginalnych zdjęć lub ich kopii, wklejonych do albumu w porządku nadanym im przez autora. Do najciekawszych

¹⁶ Te zdjęcia zostały zarekwirowane tuż po wojnie na podstawie Zarządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 29 VIII 1945 r. Zob. I. Gass, *Zbiór...*, s. 54. Na podstawie adnotacji w księgach inwentarzowych można stwierdzić, że zostały przekazane do Głównej Komisji pod koniec lat sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych przez okręgowe komisje po przejęciu ich z właściwych terytorialnie sądów grodzkich. Przykładowo, fotografie z Krakowa zaczęto ewidencjonować w 1970 r. W księgach ewidencyjnych wspomniano o części z nich: „Znaleziono w Krakowie w firmie fot[ograficznej] Bielec – Sądy Grodzkie” (podobna adnotacja „Z Sądu Grodzk[iego] Kraków” znajduje się przy zdjęciach z firmy Leon Heichel w Krakowie – Księgi Inwentarzowe, t. 33, zdj. sygn. 31487). To niezwykle ciekawe zagadnienie wymaga jednak dalszych wnikliwych badań.

pozycji z tej grupy można zaliczyć oryginały *Albumu Schmidta*¹⁷, *Raportu Fritza Katzmanna*¹⁸, *Raportu Jürgena Stroopa*¹⁹ (fot. 4–5) i niemieckich planów przekształcenia Warszawy w niewielkie miasto niemieckie (*Die Neue Deutsche Stadt Warschau*, tzw. plan Pabsta z 1940 r.)²⁰. Interesujące są także dwa egzemplarze serii stu zdjęć stereoskopowych przedstawiających przebieg kampanii wrześniowej, wydanych w formie albumu propagandowego pt. *Die Soldaten des Führers im Felde* z dołączonymi okularami do przeglądania zdjęć²¹. Ciekawym źródłem są również kroniki i albumy pamiątkowe niemieckich jednostek wojskowych, obrazujące ich działania bojowe. Niektóre, jak np. *Feldzug Polen*²², mają formę wydawnictw z obszernymi, drukowanymi opisami i wklejonymi zdjęciami. Dominuje jednak forma albumu czysto zdjęciowego z odbitkami pozytywowymi i umieszczonymi pod nimi odręcznymi opisami.

Fot. 4. Oryginał *Raportu Jürgena Stroopa* – teczka (AGK Albumy 115)

Niezwykle ciekawą pozycją jest kolekcja 1 600 klatek negatywowych zdjęć wykonanych w czasie wojny przez mieszkającego w Zgorzelcu Fritza Fleischera²³. Zostały na nich uwiecznione zarówno sceny z życia codziennego: rodzina, uroczystości, życie na terenach okupowanych przez Niemców, jak i dzień powszedni na froncie, a nawet egzekucje, których świadkiem był autor. Zachowane są całe klisze zaopatrzone przez Fleischera w opisy, a do teczki dołączona jest ewidencja prowadzona przez twórcę. Album przypadkowo odnaleziony w 1961 r. w Zgorzelcu, w tym samym roku został przekazany do Archiwum Głównej Komisji przez reżysera Janusza Majewskiego²⁴.

¹⁷ AIPN, AGK-Albumy, sygn. 85.

¹⁸ *Ibidem*, sygn. 84.

¹⁹ *Ibidem*, sygn. 115.

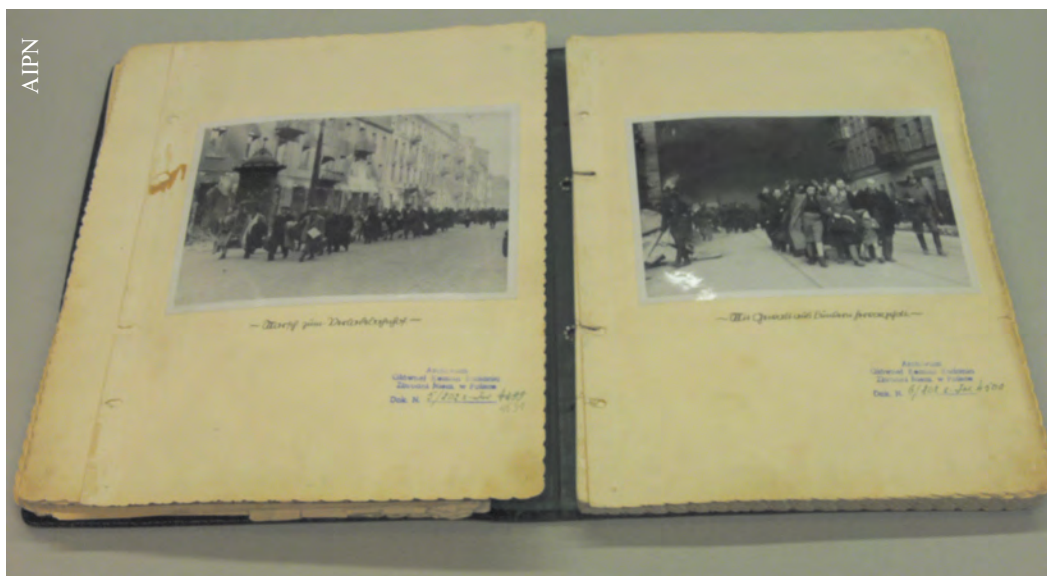
²⁰ *Ibidem*, sygn. 97.

²¹ *Ibidem*, sygn. 23.

²² *Ibidem*, sygn. 25.

²³ *Ibidem*, sygn. 24.

²⁴ Informacja dołączona do teczki ze stykówkami (zob. też AGK-Albumy, sygn. 24). Janusz Majewski wykorzystał te fotografie w zrealizowanym przez siebie w 1962 r. filmie dokumentalnym *Album Fleischera*.

Fot. 5. Oryginał Raportu Jürgena Stroopa – strony z fotografiami (AGK Albumy 115)

Druga grupa to fotokopie albumów, których oryginały przechowywane są w innych instytucjach krajowych i zagranicznych (np. kopie albumu Lilli Jacob²⁵) oraz osobno zewidencjonowane fotokopie albumów ze zbiorów samej Głównej Komisji. Z reguły są to zszyte fotokopie całych stron. Kategoria ta liczy ok. piętnaście pozycji.

Kolejną grupą jest dziesięć fotokopii albumów przekazanych do Głównej Komisji przez niemieckie instytucje śledcze, zawierających zdjęcia hitlerowskich zbrodniarzy wojennych. Część albumów stanowi dokumentacja zdjęciowa, służąca organom policji niemieckiej (tzw. *Lichtbildern* i *Lichtbildmappe*), zajmującym się ściganiem przestępców wojennych. Fotokopie przedstawiają całe karty z albumów, a umieszczone na nich zdjęcia są niewyraźne i słabej jakości (fot. 6).

Fot. 6. Album zbrodniarzy wojennych (AGK Albumy 42)

²⁵ AIPN, AGK-Albumy, sygn. 66.

Najliczniejszą grupę stanowią albumy sztucznie stworzone przez pracowników Archiwum Głównej Komisji, w wyniku zebrania w teczce kilkunastu zdjęć umieszczonych na kartach zabezpieczających, powiązanych tematycznie lub mających wspólne pochodzenie. W większości przypadków są to luźne karty, których format uniemożliwiał umieszczenie ich w zbiorze fotografii luźnych przechowywanym w skrzynkach. Zdarza się, że karty są przeszyte sznurkiem.

Do zbioru albumowego włączono również pięć powojennych publikacji książkowych i wydawnictw albumowych poświęconych tematyce zbrodni niemieckich (np. album *Zagłada Żydostwa Polskiego* wydany w Łodzi w 1945 r.²⁶).

Osobną kategorię stanowią fotografie znajdujące się w kartotekach (fot. 7) i zbiorach dokumentów osobistych (dowody osobiste przesiedleńców, Arbeitsbuchy itp. – fot. 8) z okresu okupacji, których jest ok. 42 tys. Z uwagi na fakt, iż liczba kart w kartotekach i jednostek w zbiorach nie jest znana, oszacowano ją, licząc fotografie mieszczące się w odcinku kartoteki lub zbioru dokumentów o przyjętej długości (najczęściej 0,1 m), a następnie odnosząc otrzymaną wielkość do całej kartoteki lub zbioru. Przy dokonywaniu obliczeń uwzględniono liczbę fotografii znajdujących się na jednej standardowej karcie kartotecznej lub w jednym dokumencie. Ostateczny wynik uzyskano, mnożąc określoną szacunkowo liczbę kart lub jednostek dokumentów przez odpowiedni współczynnik.

Podsumowując, można stwierdzić, że zbiór fotograficzny Głównej Komisji miał charakter wybitnie pomocniczy i użytkowy. Służył przede wszystkim bieżącej działalności śledczej, dokumentacyjnej i badawczej. Doprowadziło to do ukształtowania się zbioru czysto zdjęciowego, o specyficznej strukturze i zawartości.

Inny charakter mają zbiory fotograficzne znajdujące się w zasobie archiwalnym przejętym po komunistycznym aparacie bezpieczeństwa. Wskazać można w nim zaledwie kilka spisów zdawczo-odbiorczych i nieliczne jednostki archiwalne, które składają się wyłącznie z materiałów zdjęciowych.

Zdecydowana większość fotografii rozproszona jest w aktach i stanowi ich integralną część. IPN przejmował dokumenty w stanie dalekim od uporządkowania. Tymi samymi spisami przekazywano zarówno tradycyjne akta pisane, jak i jednostki zawierające wyłącznie zdjęcia, a w pomocach ewidencyjnych najczęściej nie zaznaczono, w których pozycjach się one znajdują. W niektórych przypadkach tomy akt dotyczących tej samej sprawy przekazywane były jako oddzielne pozycje na różnych spisach zdawczo-odbiorczych. Precyzyjne policzenie, ile jest fotografii, wymagałoby przejrzenia wszystkich akt, teczka po teczce i strona po stronie. Dlatego wielkość zasobu fotograficznego IPN można określić tylko w przybliżeniu.

Największe kolekcje znajdujące się w archiwum Instytutu w Warszawie, złożone wyłącznie z fotografii, oznaczone są sygnaturami IPN BU 024 i IPN BU 01579. Pierwsza obejmuje 10 332 fotografie (liczbę tę uzyskano, sumując wartości podane w spisie zdawczo-odbiorczym stworzonym przez Biuro „C” MSW). Druga zawiera ok. 681 590 obrazów wykonanych poklatkowo, utrwalonych na standardowych negatywach fotograficznych w rolkach (po ok. 36 klatek) oraz na taśmach filmowych o długości nawet kilkuset metrów. Podaną liczbę zdjęć uzyskano w ten sposób, że najpierw zmierzono szerokość poszczególnych rolek filmu, później uzyskane wielkości dodano i przeliczono na metraż taśmy filmowej. Wynik przemnożono przez 26, czyli liczbę kadrów mieszczących się na metrze taśmy filmowej.

²⁶ AIPN, AGK-Albumy, sygn. 129 (*Zagłada Żydostwa Polskiego. Album zdjęć*, Żydowski Komitet Historyczny, Łódź 1945).

Fot. 7. Kartoteka osobowa Kreis Crossen/Oder

Fot. 8. Fotografie w dokumentach osobistych

Następnie wytypowano zespoły i zbiory archiwalne, w których fotografie występują regularnie. Największą grupę stanowią akta paszportowe. W jednej teczce akt paszportowych znajduje się od jednego do nawet siedmiu, ośmiu wniosków. Do każdego wniosku dołączone jest zdjęcie portretowe wnioskodawcy. Przyjęto, że średnio w teczce występują trzy wnioski ze zdjęciami. Przy 824 584 zewidencjonowanych teczkach paszportowych daje to 2 473 752 zdjęcia.

Także w innych aktach personalnych z reguły występują zdjęcia. Można zatem uznać, że 106 028 teczek osobowych funkcjonariuszy MSW, Zarządu II Sztabu Generalnego, WSW, GZI oznacza co najmniej taką samą liczbę zdjęć.

Fotografie można znaleźć także w kartotekach. BUiAD posiada kartotekę zdjęć sygnałowych zawierającą 33 600 kart. Na każdej karcie są trzy fotografie, co daje kolejne 100 800 zdjęć. Natomiast w kartotece pomocniczej Biura „C”, w której zarejestrowano osoby zatrzymane w czasie wydarzeń czerwcowych w Poznaniu w 1956 r., na 833 kartach znajduje się 1315 zdjęć. Szczegółowe dane o poszczególnych zespołach i zbiorach fotografii w archiwum BUiAD zamieszczono w tabeli 1.

Na podobnej zasadzie jak w BUiAD zostały oszacowane zbiory fotografii wszystkich oddziałów i delegatur IPN. W zapytaniach rozesłanych w maju bieżącego roku poproszono o określenie liczby fotografii znajdujących się w: 1. Zespołach obejmujących wyłącznie (lub głównie) fotografie, 2. Zbiorach aktowych, 3. Aktach paszportowych, 4. Aktach personalnych funkcjonariuszy, 5. Kartotekach (np. kartotekach zdjęć sygnałowych), 6. W innych aktach o charakterze personalnym. Zapytano również o liczbę albumów fotograficznych i ogólną ilość fotografii.

Spośród jedenastu oddziałów i siedmiu delegatur IPN, zbiorów fotografii nie mają tylko oddziały w Warszawie i delegatury w Opolu, Gorzowie Wielkopolskim i Koszalinie, czyli te jednostki, które nie posiadają w ogóle zasobu archiwalnego. Zdjęć nie ma także archiwum Delegatury IPN w Olsztynie. Zbiory znajdujące się w pozostałych oddziałach i delegaturach różnią się pod względem poszczególnych kategorii zdjęć i stanu ich opracowania. Dlatego nie wszystkie oddziały mogły podać pełne informacje o każdej grupie fotografii (tabela 2).

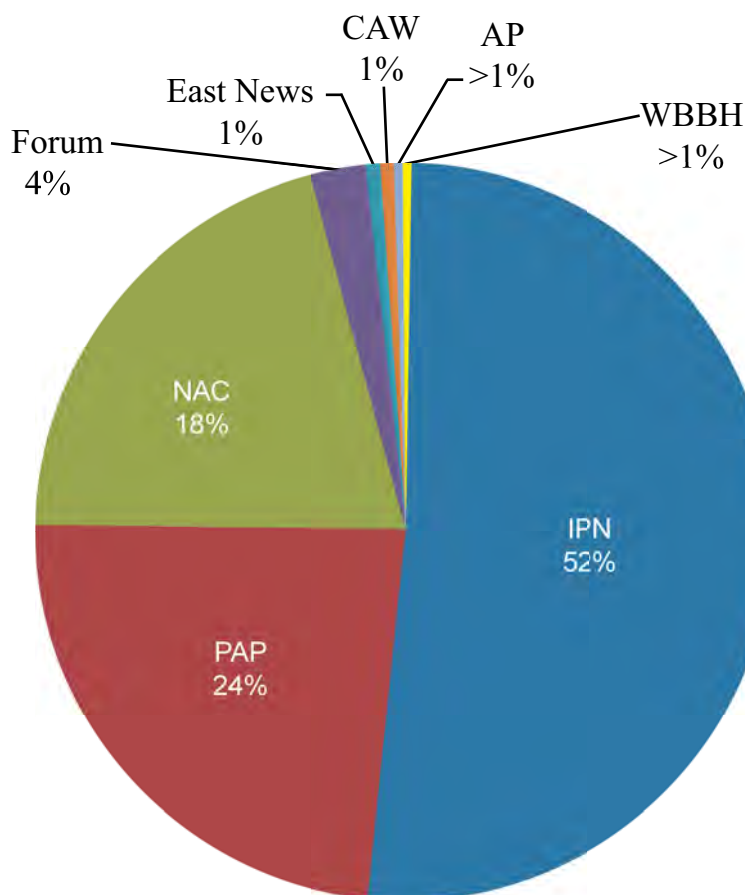
Według uzyskanych danych zasób fotografii Instytutu Pamięci Narodowej obejmuje ogółem ok. 39 400 tys. zdjęć, z czego 37 850 tys. to zdjęcia paszportowe, a 670 tys. to fotografie z innych rodzajów akt i kartotek personalnych. Liczba zdjęć portretowych z akt osobowych kształtuje się na poziomie 38 520 tys. Pozostałych fotografii jest ok. 880 tys. Zdjęcia portretowe z akt paszportowych, personalnych i kartotek stanowią ok. 98 proc. zasobu fotograficznego IPN.

Należy jednak w tym miejscu podkreślić, że fotografie występują także w innych rodzajach akt, które nie zostały uwzględnione w wyżej zaprezentowanych obliczeniach. Ponieważ zdjęcia rozmieszczone są w nich nierównomiernie, nie można oszacować, ile ich jest, mnożąc np. liczbę jednostek aktowych lub kart kartotecznych przez odpowiedni współczynnik. Nie znaczy to, że jest ich tam znikoma ilość. Przeciwnie, w aktach sądowych i prokuratorskich zdarzają się pojedyncze teuczki, w których jest ponad sto zdjęć, a wśród nich zarówno różne rodzaje fotografii kryminalistycznych, jak i zdjęcia skonfiskowane oskarżonym, włączone do materiałów dowodowych.

Z podobną sytuacją mamy również do czynienia w przypadku akt spraw prowadzonych przez SB, w których licznie reprezentowane są zdjęcia operacyjne. Można zakładać, że w aktach tego typu zamieszczano od kilkudziesięciu do kilkuset tysięcy fotografii. Przedstawiona wcześniej wielkość zasobu fotograficznego IPN – KŚZpNP jest świadomie niedosza-

cowana, nie uwzględnia bowiem zdjęć zawartych w dokumentacji aktowej, zajmującej ok. 30 tys. mb.

Z powyższych wyliczeń wynika, że spośród polskich instytucji zajmujących się archiwizacją i udostępnianiem tego rodzaju dokumentacji, IPN posiada największy zasób fotografii. Jeżeli zsumujemy zasoby IPN (39,4 mln fotografii), Narodowego Archiwum Cyfrowego (14 mln), Archiwów Państwowych (0,38 mln)²⁷, Centralnego Archiwum Wojskowego (0,4 mln)²⁸, Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk (0,45 mln)²⁹, Wojskowego Biura Badań Historycznych (0,045 mln)³⁰, Polskiej Agencji Prasowej (18 mln)³¹, Agencji Fotograficznej „East News” (1 mln)³², Agencji Fotograficznej „Forum” (3 mln)³³, to udział Instytutu Pamięci Narodowej w połączonym zasobie wszystkich tych instytucji wynosi 52 proc. (schem. 1).

Schem. 1. Struktura procentowa zasobu fotograficznego IPN

²⁷ E. Podgórska, *Zbiory audiowizualne archiwów państwowych*, referat wygłoszony na konferencji metodycznej „Problemy opracowania materiałów audiowizualnych w archiwach państwowych”, Warszawa, 3–4 IV 2008, <http://www.archiwa.gov.pl/?CIDA=941>, 29 VIII 2008 r.

²⁸ Zob. http://www.caw.wp.mil.pl/zasob/index_zas.htm, 29 VIII 2008 r.

²⁹ Zob. <http://www.ispan.pl/pl/ispan.htm>, 29 VIII 2008 r.

³⁰ Zob. <http://www.wojsko-polskie.pl/articles/view/105/154>, 29 VIII 2008 r.

³¹ Zob. http://www.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_www.pap.pl&_PageID=19&s=fotograficzne&lang=PL&dep=2121&_CheckSum=-281664534, 29 VIII 2008 r.

³² Zob. <http://www.eastnews.com.pl/news/onas.php>, 29 VIII 2008 r.

³³ Zob. <http://www.forum.com.pl/ofirmie.asp>, 29 VIII 2008 r.

Pod względem rodzaju nośników większość zdjęć znajdujących się w zasobie IPN to pozytywowe odbitki srebrowo-żelatynowe lub filmy negatywowe o szerokości 36 mm. W archiwum Instytutu można też znaleźć pewną liczbę filmów negatywowych o odmiennych formatach, negatywów szklanych i diapozytywów. Inne nośniki zdarzają się znacznie rzadziej.

Odbitki pozytywowe występują w postaci zbiorów luźnych fotografii, stanowiących w całości oddzielne jednostki archiwalne, elementów akt (np. wszytych w akta kopert z fotografiami), pojedynczych fotografii rozproszonych w aktach, zdjęć przytwierdzonych do stron dokumentacji zawierającej tekst lub do specjalnych kart poglądowych, formularzy wniosków paszportowych, dokumentów osobistych i kart ewidencyjnych oraz w formie fotografii zebranych w albumach lub przechowywanych na specjalnych kartach zabezpieczających (fot. 9).

Specyficzną formę obrazów fotograficznych stanowią plansze fotografii stykowych. Znajdujące się na nich odbitki stykowe z negatywów niejednokrotnie tworzą serie kilkudziesięciu obrazów dokumentujących jedno wydarzenie. W takim wypadku jeden materialny nośnik fotografii zawiera nawet kilkadziesiąt obrazów (fot. 10).

Filmy negatywowe występują w postaci rolek błony zwojowej o długości od kilku do kilkuset metrów, przechowywanych w pudłach blaszanych do taśmy filmowej (fot. 11) oraz różnej długości odcinków taśmy rozproszonych w aktach.

Fotografie znajdujące się w zbiorach IPN są bardzo zróżnicowane pod względem stanu zachowania i jakości technicznej. Dotyczy to zarówno stanu nośników obrazu, jak i samych obrazów fotograficznych. Część odbitek pozytywowych jest uszkodzona, ma zagięcia, ubytki emulsji, zabrudzenia, ślady kleju i naniesione świadomie znaki oraz napisy. Zdjęcia pozostają czytelne, ale ich walory wizualne zostają obniżone. Przechowywane w pudełkach filmowych negatywy są z reguły w dobrym stanie, zagrożone mogą być natomiast rolki filmów negatywowych dołączone do akt. Dlatego wszelkie negatywy, znajdujące się

Fot. 9. Fotografia ze zbioru Biura „C” MSW w oryginalnych kartach zabezpieczających (IPN BU 024/150/14)

Fot. 10. Plansza zdjęć stykowych (IPN BU-3-4-4-1)

Fot. 11. Puszki blaszane na filmy, zawierające także negatywy fotograficzne ze spisu IPN BU 01579

w dokumentacji aktowej, są z niej wyłączane i zastępowane wglądówkami. Dotyczy to także negatywów szklanych. Odbitki pozytywowe są zabezpieczane w specjalnych obwolutach z papieru bezkwasowego, fotografie będące częścią akt nie są z nich wyłączane i przechowywane razem z dokumentami papierowymi.

Część fotografii ze zbiorów IPN cechuje się obrazem o słabych parametrach technicznych. Spowodowane jest to specyficznymi potrzebami Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, które gromadziło te zdjęcia. Dla pracowników SB liczyła się przede wszystkim treść fotografii, nie jej forma. Wystarczyło, że zdjęcie było czytelne, pozwalało na rozpoznanie osoby lub przedstawionej sytuacji. Nie musiało być doskonałe technicznie. Dlatego nie troszczono się np. o to, żeby wykonywać kopie z pierwotnych negatywów, robiono je z innych odbitek, wydruków czy nawet zdjęć gazetowych.

Niektóre fotografie wywoływano tylko w postaci plansz zdjęć stykowych i w tej formie przetrwały one do dziś. Przy wywoływaniu takich fotografii nie dobierano parametrów najlepszych dla pojedynczych obrazów, lecz przyjmowano wartości uśrednione. Dlatego niektóre kadry są prześwietlone, inne niedoświetlone. Także mały rozmiar tych fotografii, z reguły 24x36 mm, sprawia, że obrazy z nich uzyskane po zeskanowaniu nie zawsze są najwyższej jakości.

Wśród materiałów fotograficznych przekazanych przez MSWiA najlepiej opracowany jest zbiór fotografii Biura „C” MSW, czyli archiwum, oznaczony obecnie sygnaturą IPN BU 024. Obejmuje on nieco ponad dziesięć tysięcy zdjęć i jest podzielony na sześć serii, nazwanych w Biurze „C” zespołami: „Kler”, „MSW”, „Historia”, „Solidarność i opozycja”, „Albumy” i „Inne zdjęcia”. W pierwszej zebrano 42 jednostki inwentarzowe, obejmujące 1 334 zdjęcia, dokumentujące działalność Kościoła i życie religijne społeczeństwa. W drugiej są 42 jednostki inwentarzowe (1554 fotografie i 28 negatywów), ukazujące życie wewnętrzne resortu i pracę jego funkcjonariuszy. W grupie tematycznej „Historia” zgromadzono 56 jednostek inwentarzowych, zawierających 2 309 fotografii i 48 negatywów, przedstawiających wydarzenia i osoby z okresu II Rzeczypospolitej, II wojny światowej, działalność podziemia zbrojnego po wojnie, historię ruchu robotniczego, ważne wydarzenia polityczne i społeczne w kraju i zagranicą z okresu powojennego, np. wypadki na Węgrzech w 1956 r., w Pradze w 1968 r., pogrom kielecki 1946 r., wydarzenia w Gdańsku w 1970 r., wizyty przedstawicieli obcych państw w Polsce itp. Zawartość serii „Solidarność i opozycja”, obejmującej 141 jednostek inwentarzowych i 3 835 fotografii, nie wymaga komentarza. W serii „Albumy” zebrano 17 albumów zdjęciowych o bardzo różnej tematyce, natomiast seria „Inne zdjęcia” obejmuje fotografie, których z niewiadomych przyczyn nie włączono do grup właściwych dla nich pod względem tematycznym oraz zdjęcia jeszcze nieuporządkowane.

Zgromadzone w tym zbiorze fotografie posegregowano w Biurze „C” MSW pod kątem ich treści, bez uwzględnienia innych czynników. Przemieszane są w nim zdjęcia różnego pochodzenia: wytworzone przez resort bezpieczeństwa, wykonane przez profesjonalnych fotografów, przejęte z agencji fotograficznych i prasowych oraz zdjęcia nieznanego pochodzenia. Obok pojedynczych odbitek pozytywnych można znaleźć także negatywy, plansze stykowe, fotografie pamiątkowe przeznaczone do komercyjnego rozpowszechniania i negatywy. Wiele z nich to kopie, w niektórych wypadkach nawet fotokopie zdjęć prasowych.

Większość fotografii umieszczona jest na kartach zabezpieczających o rozmiarach 282 na 252 mm lub w kopertach i opisana. Wzorcowy opis składa się z ośmiu punktów formularza wydrukowanego na karcie, które należało kolejno wypełnić: 1. Nazwa zespołu, 2. Sygnatura, 3. Nr i rozmiary negatywów, 4. Liczba odbitek pozytywnych, 5. Treść fotografii, 6. Autor i data wykonania, 7. Publikacje fotografii, 8. Uwagi. Niestety z reguły opisy są niekompletne, a czasami bywają błędne lub sprzeczne z podpisami umieszczonymi na odwrocie zdjęć.

Na przykład fotografia przedstawiająca wicepremiera Mieczysława Jagielskiego i Lecha Wałęsę w dniu podpisania porozumień gdańskich 31 sierpnia 1980 r., opisana jest na koperce zabezpieczającej w sposób następujący: „M. Jagielski, L. Wałęsa wkraczają na salę przed podpisaniem porozumień”, a na rewersie: „Sierpień 1980 – Strajk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Moment opuszczania przez delegację rządową sali, w której toczyły się negocjacje ze strajkującymi. Na pierwszym planie v-ce premier Jagielski”³⁴ (fot. 12).

Fot. 12. M. Jagielski i L. Wałęsa wychodzą z sali obrad po podpisaniu porozumień gdańskich 31 sierpnia 1981 r. (IPN BU-3-14-10-2)

Mimo tych zastrzeżeń zbiór ten jest najlepiej opracowanym zbiorem fotografii przejętym z MSWiA. Ponieważ znajdują się w nim zdjęcia ukazujące głośnie wydarzenia historyczne i ich uczestników, z niego pochodzi większość fotografii udostępnianych przez IPN do celów dziennikarskich i naukowych.

Najbardziej interesujące z zasobu fotograficznego BUiAD są zdjęcia operacyjne SB. Jak już wspomniano, są one rozproszone w aktach spraw prowadzonych przez SB i wskutek tego pozostają stosunkowo słabo rozpoznane. Wykonywało je Biuro „B” MSW, które na zlecenie innych jednostek obserwowało wybrane osoby i obiekty. Ze względu na sposób wykonania fotografie te można podzielić na cztery podgrupy:

1. Zdjęcia wykonane z punktów zakrytych (PZ) lub ruchomych punktów zakrytych (RPZ),
2. Zdjęcia wykonane tajnie z tzw. modeli fotograficznych,
3. Zdjęcia wykonane jawnie pod tzw. legendą,
4. Zdjęcia wykonane jawnie.

³⁴ AIPN, 024/141/6.

Poszczególne podgrupy charakteryzują się typowymi dla nich przedstawieniami i odrębnymi cechami formalnymi. Fotografie należące do pierwszej podgrupy wykonywane były z ukrycia przez wywiadowców Biura „B” z tzw. punktów zakrytych, czyli lokali pozwalających na dogodną obserwację obiektów, którymi interesowała się SB lub z ruchomych punktów zakrytych, czyli w praktyce z samochodów, których używano, gdy nie dysponowano odpowiednim lokalem obserwacyjnym.

Zdjęcia wykonywane z PZ i RPZ tworzą najczęściej całe serie podobnych wizualnie ujęć przedstawiających teren lub wejście do wybranego obiektu i pojawiających się tam ludzi (fot. 13). Kompozycja takich fotografii była determinowana możliwościami, jakie dawał punkt obserwacyjny i dążeniem do uzyskania takiego obrazu, który pozwoli na zidentyfikowanie sfotografowanych osób. Cechą charakterystyczną tych zdjęć jest częste pojawianie się w kadrze elementów przesłaniających obraz, np. fragmentów obramowania okna, z którego robiono zdjęcia (fot. 14). Obserwacji i dokumentowaniu fotograficznemu podlegały z reguły placówki dyplomatyczne ważniejszych krajów kapitalistycznych oraz obiekty, w których bywali figuranci prowadzonych przez SB rozpracowań. Przykładem takich fotografii mogą być zdjęcia ze zbioru opatrzonego sygnaturą IPN BU 01579, który składa się z ponad 680 tys. kadrów, przedstawiających osoby wchodzące i wychodzące z lokali obserwowanych przez SB.

Zdjęcia wykonane z modeli fotograficznych to zdjęcia zrobione za pomocą aparatów zamaskowanych i ukrytych w różnych przedmiotach, np. teczkach, torebkach, paskach, płaszczach, a nawet egzemplarzach Pisma Świętego. W „Albumie modeli fotograficznych”, przygotowanym przez Wydział VII Biura „B” w 1975 r., będącym swego rodzaju katalogiem, znalazły się zdjęcia i opisy 24 modeli³⁵ (fot. 15–16). Obiektywy aparatów ukrytych w takich modelach zamaskowane były np. guzikiem czy sprzączką, dlatego na obrzeżach odbitki fotograficznej często pojawia się charakterystyczna czarna winieta. Zdjęcia wykonywane były tajnie przez wywiadowcę, który sam będąc widoczny nie miał czasu na dokładne kadrowanie i dobieranie odległości. W rezultacie niektóre zdjęcia pod względem technicznym nie są najlepsze, cechują się słabą ostrością, krzywą kompozycją obrazu i innymi wadami. Dobrym przykładem są zdjęcia przedstawiające wydarzenia poznańskiego Czerwca '56³⁶ (fot. 17–18).

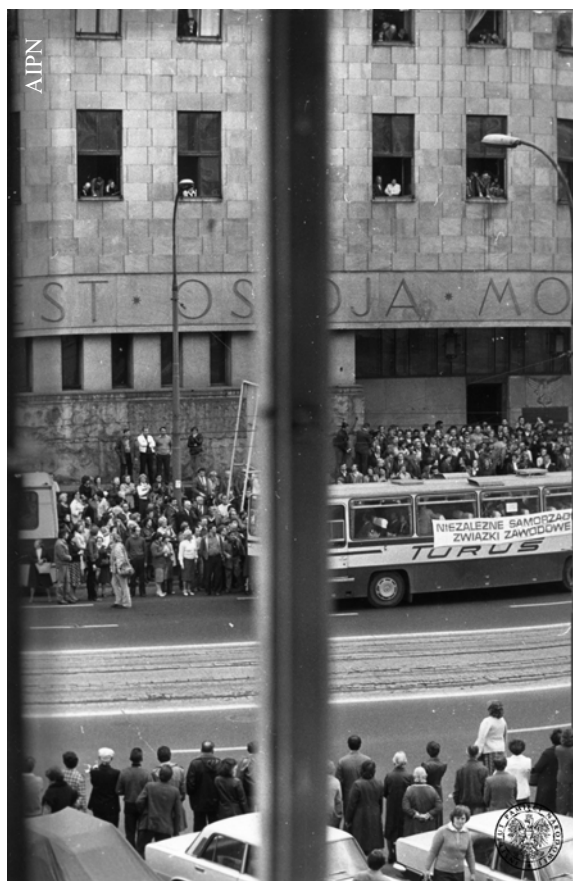
Fot. 13. Fragmenty filmów negatywowych ze zdjęciami z obserwacji z punktów zakrytych (IPN BU 01579/48)

Szczególnym rodzajem tajnej fotografii są zdjęcia zawierające tzw. treści wrażliwe, z reguły sceny intymne, które miały służyć szantażowaniu uwiecznionych na nich osób. Zdjęcia tego typu mają wszelkie cechy fotografii wykonywanych z modeli fotograficznych.

Fotografie wykonywane jawnie pod legendą pod względem wizualnym przypominają zwykle zdjęcia reporterskie. Wywiadowca robił je, podając się za dziennikarza, fotoreportera, zawodowego fotografa itp. W ten sposób często dokumentowano imprezy masowe, demonstracje, święta, uroczystości religijne. Przykładem takich fotografii, przytaczanym

³⁵ AIPN, 0711/9.

³⁶ AIPN, 0749/32; AIPN, 354/2, t. 1–6.

Fot. 14. Demonstracja przed Sądem Wojewódzkim w Warszawie w dniu pierwszej rozprawy rejestracyjnej NSZZ „Solidarność”. Fotografia z punktu zakrytego (IPN BU-3-14-5-2)

Fot. 15–16. Przykłady tzw. modeli fotograficznych z „Albumu modeli fotograficznych” (IPN BU 0711/9)

Fot. 17. Demonstracja w Poznaniu 28 VI 1956 r. Fotografia z modelu fotograficznego (IPN BU-3-18-2-199)

Fot. 18. Demonstracja w Poznaniu 28 VI 1956 r. Fotografia z modelu fotograficznego (IPN BU-3-18-2-142)

także w resortowych wydawnictwach³⁷, są zdjęcia z wydarzeń Marca '68 w Warszawie³⁸ (fot. 19).

**Fot. 19. Wydarzenia Marca '68 w Warszawie. Zdjęcie wykonane „pod legendą”
(IPN BU-3-19-1-165)**

Różnice między fotografiami zrobionymi przez funkcjonariuszy SB a zdjęciami prawdziwych fotoreporterów wynikały ze specyficznych zainteresowań tych pierwszych. Najważniejsze dla nich było nie tyle utrwalenie najdonioślejszych czy najciekawszych momentów obserwowanego wydarzenia, lecz uwiecznienie uczestników wydarzeń w taki sposób, żeby możliwa była ich identyfikacja. Dlatego oprócz ludzi fotografowano też takie elementy, które tę identyfikację ułatwiały, np. samochody z widoczną tablicą rejestracyjną.

Szczególne zainteresowania bezpieki łatwo dostrzec na fotografiach dokumentujących uroczystości religijne, wykonanych pod przykrywką uznanych instytucji lub przejętych od fotografów. Większość z nich pokazuje nie ołtarz, nie duchownych odprawiających mszę, lecz zgromadzonych wiernych i trzymane przez nich transparenty (fot. 20).

Niektóre zdjęcia funkcjonariusze Biura „B” wykonywali zupełnie jawnie. Działo się tak wtedy, gdy dochodziło do otwartej konfrontacji między władzą a społeczeństwem i fotograf znajdował się w asyście lub pod ochroną przedstawicieli resortów siłowych. Czynność fotografowania stawała się wtedy dodatkowym środkiem nacisku na społeczeństwo (fot. 21).

³⁷ AIPN, 00495/1541, Cz. Braksator, *Fotograficzno-filmowa dokumentacja (w trakcie obserwacji zewnętrznej)*, Departament Szkolenia i Wydawnictw MSW, Warszawa 1970, s. 59.

³⁸ AIPN, 0330/327, t. 27; AIPN, 1585/2926.

Fot. 20. Trzecia wizyta Jana Pawła II w Polsce (IPN BU pf 2361/391/2/k10)

Fot. 21. Wydarzenia Marca '68 w Warszawie (IPN BU-3-19-1-266)

Jawnie wykonywano także fotografie attaché wojskowym obcych państw. Byli oni poddani stałej obserwacji, a fotografie miały stanowić dowód ich szpiegowskiej działalności. Tu też nieskrywanym celem śledzenia każdego ich kroku, podkreślanym zresztą w aktach normatywnych³⁹ i resortowej literaturze⁴⁰, było wywarcie presji i ograniczenie działalności, którą uznawano za wrogą. Zdjęcia tego typu znajdują się np. w albumie „Dokumentacja fotograficzna penetracji prowadzonych przez dyplomatów wojskowych państw kapitalistycznych akredytowanych w PRL”. Już z samej kompozycji i zawartości zamieszczonych w nim fotografii widać, że sporządzający je funkcjonariusz nie próbował się ukryć (fot. 22–23).

Fot. 22. Fotografia z albumu „Dokumentacja fotograficzna penetracji prowadzonych przez dyplomatów wojskowych państw kapitalistycznych akredytowanych w PRL” (IPN BU 01304/457)

Trzeba pamiętać, że zdjęcia operacyjne miały dla SB wartość użytkową, były swoistym narzędziem pracy. Dlatego przy ich analizowaniu trzeba uwzględniać nie tylko przedstawiony na nich obraz, ale także kontekst, w którym powstały i były wykorzystywane. Ten kontekst można odczytać z umieszczonych na nich oryginalnych opisów oraz z akt, których są elementem. Różne egzemplarze tej samej fotografii mogą mieć odmienny sens, być świadectwem rozmaitych procedur i czynności podejmowanych przez SB. Znaki umieszczone na awersie, towarzyszące im napisy i wyjaśnienia na rewersie stanowią samoistną wartość dla badaczy. Dlatego każdy egzemplarz tej samej fotografii, jeśli zawiera jakieś dodatkowe elementy, jest archiwizowany, digitalizowany i szczegółowo opisywany.

³⁹ *Instrukcja pracy dla funkcjonariuszy obserwacji (Biura „B” MSW)*, oprac. K. Rokicki, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 2, s. 298–317.

⁴⁰ AIPN, 00495/1541, Cz. Braksator, *Fotograficzno-filmowa dokumentacja...*

Fot. 23. Fotografia z albumu „Dokumentacja fotograficzna penetracji prowadzonych przez dyplomatów wojskowych państw kapitalistycznych akredytowanych w PRL” (IPN BU 01304/457)

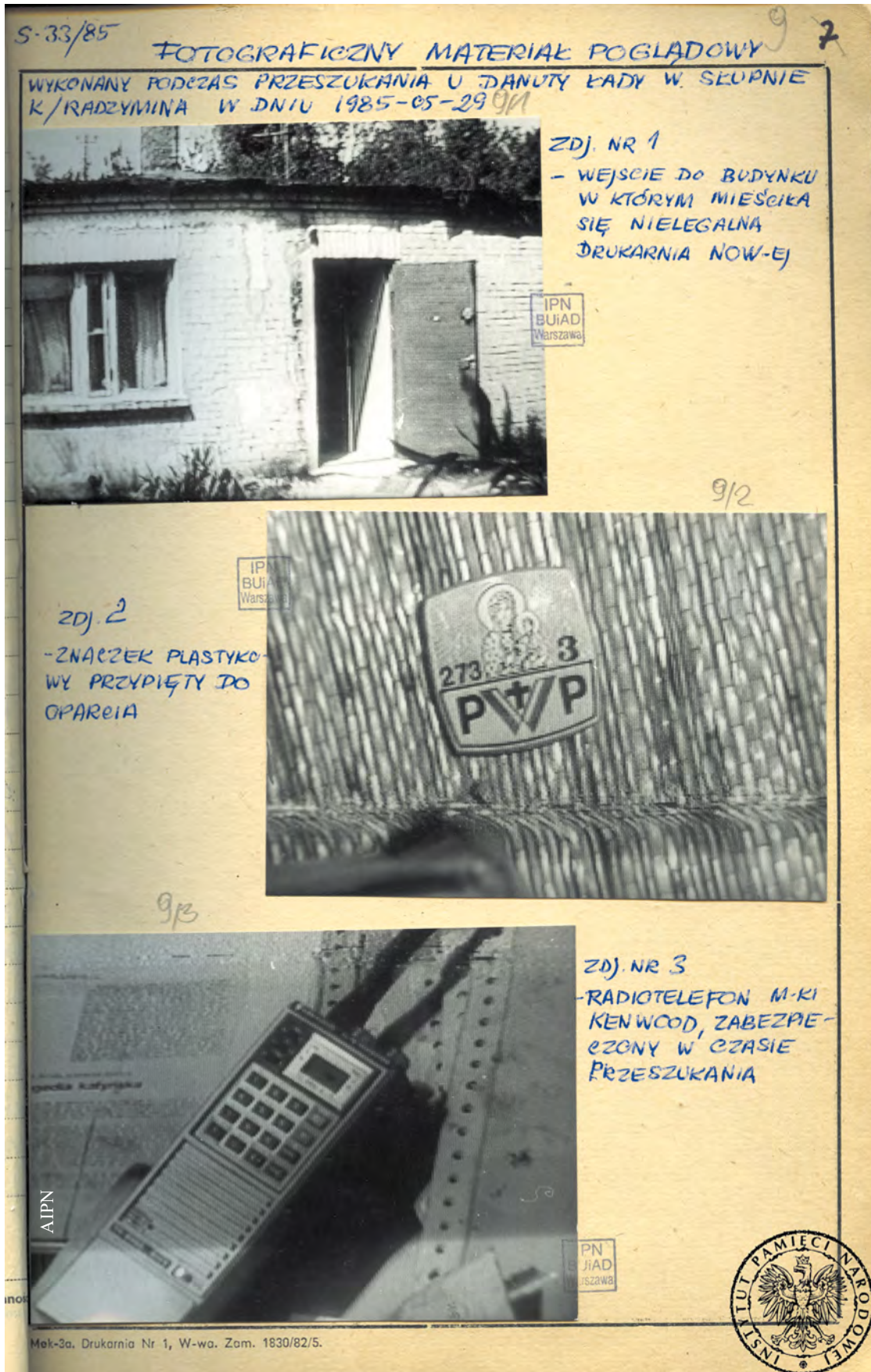
Innym gatunkiem fotografii, występującym w zasobie IPN i ściśle związanym z działaniem aparatu przymusu, jest fotografia kryminalistyczna. W aktach sądowych i prokuratorskich znajdziemy przykłady fotografii rejestracyjnej, dokumentacyjnej, badawczej i detektywnej, w tym tak charakterystyczne podgatunki jak: fotografia miejsca przestępstwa lub wypadku, fotografia dokumentująca przeszukanie, fotografia dowodów rzeczowych, fotografia daktyloskopijna i mikroskopowa, fotografia w promieniach niewidzialnych, fotografia sygnalizacyjna⁴¹. O znaczeniu tych zdjęć decyduje kontekst, w jakim się pojawiają. Często są one na trwałe zespolone z aktami konkretnych spraw. Ekspozowane na specjalnych tablicach poglądowych wszytych w akta, opatrzone odpowiednim opisem, stanowią element (np. załącznik) ekspertyz lub protokołów czynności śledczych lub sądowych.

Znaczna część tych zdjęć pod względem wizualnym wydaje się mało atrakcyjna, są tak ściśle związane z konkretną sprawą, że nabierają znaczenia tylko w jej kontekście i w kontekście badań kryminalistycznych. Niektóre są wręcz nieczytelne dla osób niedysponujących ekspercką wiedzą (fot. 24–25).

W aktach sądowych i prokuratorskich można jednak znaleźć dużą liczbę fotografii innego rodzaju: zdjęć rodzinnych, reportażowych, turystycznych, prasowych. Wśród nich znajdują się zdjęcia amatorskie, typowe zdjęcia pamiątkowe oraz fotografie znanych, profesjonalnych fotografów. Włączono je do akt w charakterze dowodów rzeczowych, potwierdzających przestępczą działalność oskarżonych. Na przykład w aktach Naczelnej Prokuratury Wojskowej w sprawie osób podejrzanych o działalność związaną z wydawnictwem NOWA znajdują się zdjęcia demonstracji na pl. Zamkowym w Warszawie w dniu 3 maja 1982 r.

⁴¹ AIPN, 01179/423, P. Horoszewski, *Fotografia w służbie śledczej*, Wydawnictwo KG MO, Warszawa 1949, s. 419; AIPN, 1195/48, Z. Kryszkowski, *Fotografia źródłem dowodowym w procesie karnym*, Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1973, s. 133.

Fot. 24-25. Karty z akt sprawy sądowej (IPN BU 526/4/t1/k9, IPN BU 526/4/t2/k156)

i blokady ronda na skrzyżowaniu Al. Jerozolimskich i ul. Marszałkowskiej w Warszawie w dniach 3–5 sierpnia 1981 r.⁴²

Z powodu braku pomocy ewidencyjnych, w których znajdowałby się szczegółowy wykaz zawartości akt, nie wiadomo, jakie fotografie się w nich mieszczą. W toku dalszych prac nad opracowaniem archiwaliów można się spodziewać nowych ciekawych odkryć w odniesieniu do zawartego w nim materiału ikonograficznego.

W zasobie fotograficznym IPN licznie reprezentowany jest portret. W znakomitej większości są to zdjęcia wytworzone poza aparatem bezpieczeństwa i przejęte na jego potrzeby, np. wraz z aktami paszportowymi i personalnymi. Właśnie w tych aktach i innych dokumentach osobistych znajdują się zdjęcia portretowe w tzw. formacie legitymacyjnym, wykonywane na zlecenie samych wnioskodawców w profesjonalnych zakładach fotograficznych i będące elementem odpowiednich formularzy. Cechy formalne tych zdjęć (rozmiar, sposób ujęcia modelu), liczba różnych ujęć i załączonych egzemplarzy regulowane były specjalnymi przepisami.

W warunkach przymusu były wykonane z kolei zdjęcia sygnalityczne, które stawały się częścią kartotek i akt osób aresztowanych. Zdjęcia takie ze względu na swoje cechy formalne są łatwo rozpoznawalne. Na karcie ewidencyjnej kartoteki zdjęć sygnalnych znajdują się z reguły trzy zdjęcia, a na jednym z nich umieszczone są oznaczenia alfanumeryczne.

Wśród zdjęć portretowych są też zdjęcia wykonane pierwotnie w celach prywatnych i przejęte przez aparat bezpieczeństwa potajemnie, w rezultacie działań operacyjnych bądź też na drodze konfiskaty na poczet postępowań związanych ze sprawami sądowymi.

Ogromny zbiór zdjęć portretowych daje możliwość dotarcia do wizerunku niemal każdej osoby, która w okresie PRL-u składała wniosek paszportowy, oraz wielu innych, które znalazły się w sferze zainteresowań SB lub dla niej pracowały. W wielu przypadkach dostępne są fotografie tej samej osoby wykonywane na przestrzeni lat.

Interesującą grupą fotografii wytworzonych przez aparat represji są zdjęcia wchodzące w skład materiałów szkoleniowych i poglądowych. Pokazują one różnego rodzaju sprzęt służbowy, wybrane akcje SB, przykłady wrogich, w rozumieniu resortu zachowań czy modelowe czynności, służące funkcjonariuszom za wzór postępowania. Jako przykład takich fotografii można wskazać, obok wzmiankowanych już zdjęć z „Albumu modeli fotograficznych” i albumu „Dokumentacja fotograficzna penetracji prowadzonych przez dyplomatów wojskowych państw kapitalistycznych akredytowanych w PRL”, pracę egzaminacyjną napisaną przez st. kpr. Zdzisława Wojciechowskiego i st. szer. Pawła Saturskiego w 1988 r. w Szkole Chorążych Biura „B” MSW w Warszawie pt. „Trasa sprawdzeniowa na terenie miasta stołecznego Warszawy”, ukazującą różne miejsca w stolicy, z uwzględnieniem możliwości ich wykorzystania w pracy operacyjnej⁴³ (fot. 26–27), oraz album „Znaki porozumiewawcze”⁴⁴ zawierający zdjęcia funkcjonariusza pokazującego różne sygnały używane w trakcie inwigilacji (fot. 28–29).

Trzeba także wspomnieć o fotografiach upamiętniających różnego rodzaju resortowe imprezy organizowane z okazji świąt państwowych, rocznic, wystaw oraz wizyt oficjalnych

⁴² AIPN, 526/4, t. 1–6.

⁴³ Zgodnie z definicją podaną przez autorów: „Trasa sprawdzeniowa to drobiazgowo opracowana i rozplanowana w czasie marszruta poruszania się figuranta w określonym rejonie, uwzględniająca sytuację wywiadowczą terenu, pozwalająca na wykrycie, następnie zgubienie obserwacji zewnętrznej i bezpieczne wykonanie zadania wywiadowczego”. AIPN, 01245/34, k. 4.

⁴⁴ AIPN, 01245/48.

TRASA SPRAWDZENIOWA

Początek trasy stanowi dom mieszkalny ulica Świętojańska 4/6 położony przy Placu Zamkowym.

Jest to dość ruchliwy punkt miasta z wieloma możliwościami wyjścia z klatki, co w pewnym stopniu utrudnia obserwacji dogodnie podjęcie.

Po opuszczeniu bloku mieszkalnego, wychodzę tylnym wyjściem od strony podwórka, dochodzę do ulicy Dziekanej, następnie skręcam w prawo w ulicę Kanonia i dochodzę do Placu Zamkowego.

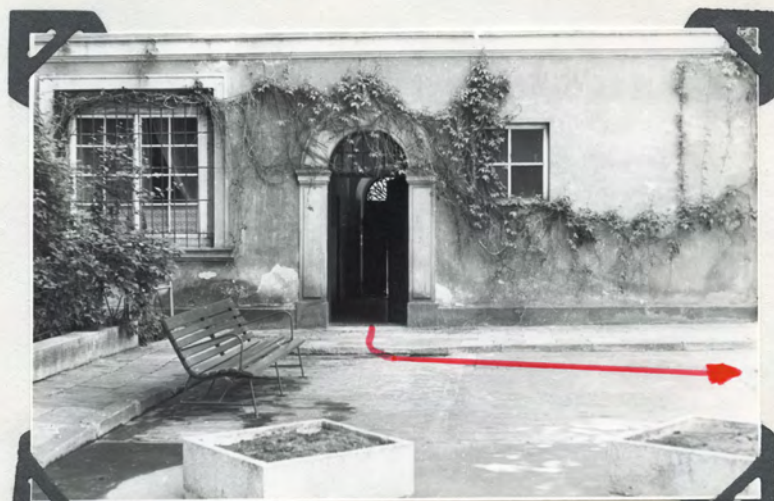
AIPN

Fot. 26. Karta z pracy egzaminacyjnej „Trasa sprawdzieniowa na terenie miasta stołecznego Warszawy” (IPN BU 01245/34)

- 7 -

9

AIPN

DŹWIĘK I OBRAZ

Fot. 27. Karta z pracy egzaminacyjnej „Trasa sprawdzeniowa na terenie miasta stołecznego Warszawy” (IPN BU 01245/34)

1. FIGURANT WYSZEDŁ. IDZIE -

wywiadowca pociera prawy policzek i czoło prawą ręką w ten sposób żeby drugi wywiadowca widział to dobrze.

Sygnal nocny: wywiadowca podaje latarką sygnalizacyjną kilka długich świateł.

329

16. KONIEC PRACY -
wywiadowca trzyma ręką miękisz ucha.

AIPN

Fot. 29. Karta z albumu „Znaki porozumiewawcze” (IPN BU 01245/48)

gości lub delegacji krajowych i zagranicznych. Nie różnią się one od zdjęć wykonywanych w podobnych przypadkach w innych instytucjach.

Ciekawą grupę stanowią fotografie przedstawiające tzw. sceny tendencyjne i zdjęcia obiektów chronionych. Pod tym pierwszym terminem kryją się ujęcia prezentujące ubóstwo i wszelkie zachowania uznawane przez władze za wstydlive bądź niewłaściwe. Obrazy takie były sprzeczne z oficjalną propagandą, pokazywały nielukrowaną rzeczywistość i w ten sposób kompromitowały reżim. Obiekty chronione natomiast to budynki, zakłady pracy, elementy infrastruktury obronnej i transportowej, uznane za ważne dla obronności kraju i niejednokrotnie oznaczone specjalną tabliczką o zakazie ich fotografowania. Władze uważały, że zdjęcia tendencyjne i obiektów chronionych mogą być wykorzystane przeciwko Polsce, pierwsze do celów propagandowych, drugie – szpiegowskich. Dlatego były one odbierane przez Milicję Obywatelską osobom złapanym na ich wykonywaniu, z reguły cudzoziemcom⁴⁵.

Interesującym przykładem są zdjęcia autorstwa Corneliusa Mefferta, fotografa „Sterna” i Josefa Darchingera, fotoreportera „Der Spiegel”, którym 5 listopada 1970 r. w miejscowości Kamieńczyk koło Wyszkowa zarekwirowano cztery kasety z filmami, ponieważ, jak stwierdzono w „Informacji Departamentu II MSW dot[yczącej] wykonywania tendencyjnych zdjęć przez dziennikarzy NRF”, „wymienieni fotografowali ludzi ułomnych, źle ubranych, znajdujących się w stanie upojenia alkoholowego. Dziennikarze byli również w mieszkaniu jednego z gospodarzy, zachęcając obecnych do picia przywiezionej z sobą wódki, a następnie wykonywali zdjęcia, przedstawiając zaniedbany stan mieszkania i wyraźnie nietrzeźwych domowników”⁴⁶. Niestety, zachowały się tylko wydruki sześciu fotografii przez nich wykonanych i trudno stwierdzić, czy negatywy przetrwały do dziś. Nie wiadomo także, który z fotoreporterów jest autorem zdjęć (fot. 30–31).

Fot. 30. Zdjęcie przedstawiające tzw. sceny tendencyjne (IPN BU 1585/4265)

⁴⁵ Praktyka zapobiegania tego typu wykroczeniom i ich karania nie była jednorodna. W połowie lat siedemdziesiątych w MSW prowadzono wewnętrzne konsultacje zmierzające do wypracowania ujednoczonego stanowiska resortu w tej kwestii. Zob. AIPN, 01304/110, Notatka dot. aspektów prawnych fotografowania przez cudzoziemców w Polsce obiektów chronionych i scen tendencyjnych, sporządzona w Biurze Śledczym MSW, 14 VIII 1975 r., k. 3–11.

⁴⁶ AIPN, 1585/4265, k. 46.

Fot. 31. Zdjęcie przedstawiające tzw. sceny tendencyjne (IPN BU 1585/4265)

W ramach niniejszej prezentacji nie sposób wyczerpująco przedstawić wszystkie rodzaje fotografii znajdujące się w zasobie archiwalnym IPN – KŚZpNP i wszystkie tematy na nich przedstawione. Stanie się to możliwe dopiero po opracowaniu zasobu aktowego. Już teraz jednak, podsumowując wcześniejsze rozważania, można wskazać na pewne cechy charakterystyczne zasobu fotografii IPN:

1. Jest to największy zbiór fotografii zgromadzonych w jednej instytucji archiwalnej, udostępniany obecnie do celów badawczych i dziennikarskich.

2. Znajdują się w nim fotografie unikatowe niedostępne w żadnym innym miejscu. Dotyczy to przede wszystkim zdjęć operacyjnych SB i różnych rodzajów fotografii kryminalistycznej, ale także zdjęć ze zbioru GKBZpNP. Wiele fotografii SB nigdy nie było pokazywanych, a niektóre mają postać tylko negatywów i być może dotąd nie były nawet oglądane.

3. Przytłaczającą większość stanowią fotografie portretowe zawarte w aktach personalnych.

4. Pozostałe zdjęcia zgromadzone w IPN są bardzo zróżnicowane pod względem tematycznym. Przedstawione są na nich wydarzenia historyczne, sceny rodzajowe, krajobrazy, budynki, przedmioty itd.

5. Składają się na niego zdjęcia o bardzo różnej proveniencji. Zgodnie z przepisami ustawy Instytut Pamięci Narodowej zgromadził akta wytworzone i gromadzone przez organy bezpieczeństwa państwa, organy więziennictwa, sądy i prokuratury oraz organy bezpieczeństwa III Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Obok fotografii powstałych w związku z działalnością resortu spraw wewnętrznych są w nim obecne zdjęcia przejęte od innych instytucji i skonfiskowane osobom prywatnym, przy czym w dokumentacji nie jest najczęściej zaznaczone ich pochodzenie. Wszystkie rodzaje fotografii niejednokrotnie są ze sobą przemieszane i znajdują się obok siebie w tych samych jednostkach aktowych.

6. Kapitalną rolę dla właściwej interpretacji tych fotografii ma kontekst ich powstania i funkcjonowania oraz cel wykorzystywania.

7. Znaczna część zasobu fotograficznego IPN rozproszona jest w aktach i pozostaje nierozpoznana. Jej właściwe opisanie możliwe stanie się dopiero w miarę postępowania opracowywania zespołów aktowych.

8. W zbiorach IPN pojawiają się fotografie o treści wrażliwej, np. ukazujące sceny intymne, które nie podlegają upublicznieniu.

Wymienione wyżej cechy mają ważne konsekwencje dla sposobu cyfrowej archiwizacji fotografii prowadzonej w IPN. Przede wszystkim wielkość zasobu na lata oddala perspektywę digitalizacji całości zbiorów fotograficznych i zmusza do ustalenia priorytetów w tym zakresie, a być może nawet całkowitej rezygnacji z cyfrowej archiwizacji niektórych rodzajów zdjęć.

Ze względu na brak dostatecznych pomocy ewidencyjnych i niepełną wiedzę o zawartości akt, przystępując do cyfrowej archiwizacji fotografii o określonym temacie lub takiego samego typu, nie wiemy, czy w przyszłości nie zostaną odnalezione podobne zdjęcia. Zastosowana metoda opracowania musi zatem dawać możliwość rozbudowy przyjętych kategorii podziału fotografii.

Przy opisywaniu fotografii należy maksymalnie obszernie i precyzyjnie przedstawiać kontekst, w którym pierwotnie występowały. To on bowiem decyduje o ich prawdziwym znaczeniu. W praktyce oznacza to konieczność przenoszenia do opisu wszelkich adnotacji dokonywanych na powierzchni i rewersie zdjęć oraz informacji o aktach, z których pochodzą. Z tego też powodu szczegółowo postanowiono określać nie tylko obraz fotograficzny, ale również każdy jego nośnik.

Trzeba również pamiętać, że ze względu na niewystarczające, a niejednokrotnie błędne pierwotne podpisy pod fotografiami, muszą być one każdorazowo szczegółowo weryfikowane, co spowalnia proces opracowania.

Sposób zdobywania i wykorzystywania fotografii przez SB sprawia, że w odniesieniu do wielu z nich niewyjaśnione pozostają kwestie autorstwa i praw majątkowych. Wskazana jest zatem ostrożność w udostępnianiu tych zdjęć do celów innych niż naukowe i edukacyjne oraz informowanie wnioskodawców o tym problemie.

Mimo wspomnianych trudności tylko digitalizacja i wprowadzenie opisów do komputerowej bazy danych stwarza szansę na uporządkowanie, opisanie i sprawne udostępnianie fotografii z zasobu IPN. Z czasem w rezultacie tego procesu powstanie nowy zbiór zdjęć – zbiór obrazów cyfrowych fotografii. Jego elementy zostaną oznaczone sygnaturami innymi niż fizyczne pierwowzory zdjęć, a ich liczba nie będzie tożsama z liczbą nośników fotograficznych. Wynika to z jednej strony z faktu, że do jednego obrazu cyfrowego można przyporządkować kilka fizycznych nośników tego samego obrazu. Z drugiej strony na taki stan rzeczy ma wpływ występowanie na jednym nośniku nawet kilkudziesięciu obrazów fotograficznych. Będzie to zbiór wewnętrznie uporządkowany i szczegółowo opisany, pozwalający na szybki dostęp do dowolnej fotografii. Dzięki temu niektóre z nich zostaną wydobyte i pokazane po raz pierwszy, gdyż np. funkcjonowały dotychczas jako klatki negatywów zwiniętych w rolki i zamkniętych w cynowych pudłach.

W zasobie fotograficznym IPN można znaleźć zdjęcia, obrazujące historię Polski od czasów II Rzeczypospolitej (a niekiedy wcześniejszych) do końca lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Wiele z tych obrazów ma unikatowy charakter i pokazuje rzeczywistość, którą mało kto mógł oglądać. Teraz jest to już możliwe, a w miarę postępującej digitalizacji oraz cyfrowej archiwizacji będzie coraz łatwiejsze. Poszukiwania w tym zasobie mogą przynieść jeszcze niejedną niespodziankę i być źródłem satysfakcji dla badaczy zarówno historii, jak i fotografii.

Tab. 1. Zespoły i zbiory fotografii w zasobie archiwalnym BUiAD

Nr	Nazwa zespołu/zbioru	Liczba zdjęć	Sposób szacowania
GKBZpNP			
1	Zbiór fotografii byłej GKBZpNP	70 000	Wynik częściowego skonstrum
2	Dowody osobiste przesiedleńców z obszarów ZSRR i Bukowiny	4160	2,6 m x (80 na 0,05 m)
3	Wnioski o wydanie karty rozpoznawczej z Kreis Osterode, Rastenburg, Rhein	1154	0,6 m x (125 na 0,065 m)
4	Kartoteka członków SA	4752	1,44 m x (330 na 0,1 m)
5	Legitymacje volksdeutschów zamieszkałych w Kraju Warty, Prusach Wschodnich i okręgu Danzig-Westpreusen	650	0,65 m x (100 na 0,1 m)
6	Członkowie NSDAP z Pomorza	8910	2,7 m x (330 na 0,1 m)
7	Zbiór książeczek wojskowych Wehrpass	90	przeliczone
8	Zbiór Arbeitsbuchów	600	4 szuflady x po ok. 150
9	NSDAP. Oddziały szturmowe. Dywizja Kraju Warty	6732	1683 jednostek x 4 (w każdej formularz z 4 zdjęciami)
10	Kartoteka członków Służby Pracy Rzeszy (Reichsarbeitsdienst)	200	przeliczone
11	Kartoteka osobowa Kreis Crossen/Oder	6000	6 m x (100 na 0,1 m)
12	Kartoteka osobowa Prusy Wschodnie	6000	6 m x (100 na 0,1 m)
13	Kartoteka polskich i ukraińskich robotników przymusowych w III Rzeszy	2712	2,26 m x (120 na 0,1 m)
14	Kartoteka rosyjskich robotników przymusowych	836	policzone
15	Klisy szklane przekazane przez sąd grodzki (zdjęcia portretowe)	252	z opisu na opakowaniach
16	Zakłady fotograficzne: „Bielec” z Krakowa i inne (zdjęcia portretowe – negatywy)	20 540	13 m x (158 na 0,1 m)
17	Zdjęcia portretowe Centrali Przesiedleńczej (Umwandererzentralle)	37 797	14,65 m x (129 na 0,05 m)
Ogółem zdjęcia byłej GKBZpNP			171 385
Zasób BUiAD bez GKBZpNP			
18	Akta paszportowe	2 473 752	824 584 jednostek figurujących w bazie elektronicznej x 3 (przyjęta liczba wniosków paszportowych w jednostce aktowej)
19	Teczki osobowe funkc. MSW, Zarządu II Sztabu Generalnego, WSW, GZI	106 028	liczba jednostek w bazie elektronicznej
20	Spis IPN BU 024	10 332	liczba fotografii wykazana w spisie zdawczo-odbiorczym
21	Spis IPN BU 01579: rolki negatywów ze zdjęciami z obserwacji obiektów	681 590	25 916 m filmu x 26,3 (klatek na metr)
22	Kartoteka zdjęć sygnałnych	100 800	33 600 kart x 3 zdjęcia na karcie
23	Kartoteka pomocnicza Biura „C” osoby zatrzymane po wypadkach czerwcowych w Poznaniu w 1956 r.	1315	przeliczone
Ogółem zdjęcia BUiAD bez GKBZpNP			3 373 817
Ogółem zdjęcia BUiAD w Warszawie			3 545 202

Tab. 2. Liczba fotografii w zbiorach aktowych IPN

Oddział/Delegatura	Fotografie w zbiorach zdjęciowych	Albumy		Fotografie w zbiorach aktowych					Kartoteki	Suma (fotografie w zbiorach zdjęciowych, aktowych i kartotekach)
		Liczba albumów	Liczba zdjęć	Fotografie w aktach paszportowych	Fotografie w aktach personalnych funkcjonariuszy	Fotografie w innych aktach osobowych	Fotografie w pozostałych aktach	Ogółem w zbiorach aktowych		
BUiAD	Była GKBZpNP	155				13 386		13 386	29 410	171 385
	Aparat bezpieczeństwa PRL i inne			2 473 752	106 028			2 579 780	102 115	3 373 817
	Ogółem BUiAD			2 473 752	106 028	13 386		2 593 166	131 525	3 545 202
OBUiAD w Białymstoku	Była OKBZpNP									53
	Aparat bezpieczeństwa PRL i inne	36	4 190	1 995 648	22 033	17 169	5 403	2 040 253		2 044 566
	Ogółem OBUiAD w Białymstoku	36	4 190	1 995 648	22 033	17 169	5 403	2 040 253		2 044 619
OBUiAD w Gdańsku		18		3 716 547	42 941	2 940	10 000	3 772 428	924	3 778 614
	OBUiAD w Katowicach	39		7 238 310	31 608	500		7 270 418	2 300	7 272 718
	Była OKBZpNP									2 604
OBUiAD w Krakowie	Aparat bezpieczeństwa PRL i inne	19		3 030 852	21 581	4 805		3 057 238		3 057 580
	Ogółem OBUiAD w Krakowie	19		3 030 852	21 581	4 805		3 057 238		3 060 184
	OBUiAD w Lublinie	10		2 413 070	18 728	5 418		2 437 216		2 442 216
OBUiAD w Łodzi	Była OKBZpNP									3 250
	Aparat bezpieczeństwa PRL i inne			2 004 400	25 827	5 000		2 035 227		2 035 268
	Ogółem OBUiAD w Łodzi			2 004 400	25 827	5 000		2 035 227		2 038 518
OBUiAD w Poznaniu		9	2 016	3 780 720	29 104	15 102		3 824 926	600	3 828 907
	OBUiAD w Rzeszowie			1 697 580	18 190			1 715 770		1 715 770
	OBUiAD w Szczecinie	8		2 280 000	27 365	2 568		2 309 933		2 309 933
Delegatura w Bydgoszczy	OBUiAD we Wrocławiu	38	4 070	4 500 000	58 075	9 030		4 567 105		4 572 522
		11		1 475 061	21 955	983		1 497 999		1 497 999
	Była OKBZpNP									631
Delegatura w Kielcach	Aparat bezpieczeństwa PRL i inne			817 500	14 181			831 681		831 681
	Ogółem Delegatura w Kielcach			817 500	14 181			831 681		832 312
	Delegatura w Radomiu	8	960	431 820	1 478			433 298		434 258
Suma (BUiAD, oddziały i delegatury)	840 529	351	11 236	37 855 260	439 094	76 901	15 403	38 386 658	135 349	39 373 772

Einige Beispiele
Einer Seite
a. Huby
13. Juni 41
Vizepräsident
S. H. (Handwritten Name)
Handwritten text and a small illustration of a person.

12
Z + HAE

Opisc W

Opisc U

Opisc T

S-774

20
S

AIPN

24